

Hans Smessaert

KU Leuven

Contact: hans.smessaert@kuleuven.be

Het onbepaald voornaamwoordelijk bijwoord: over terminologische knelpunten bij de Nederlandse woordsoorten

1. Inleiding

In het inleidende deel van het nieuwe handboek *Morfologie en Syntaxis* (Smessaert, van Craenenbroeck & Vanden Wyngaerd 2019) komt een uitgebreid hoofdstuk aan bod over de woordsoorten van het Nederlands. Een goede vertrouwdheid met de woordsoorten vormt immers essentiële voorkennis, zowel bij de studie van de woordstructuur als bij die van de zinsstructuur. In deze presentatie wil ik ingaan op twee termi-

nologische knelpunten waarop we bij de redactie van dat hoofdstuk zijn gebotst. In paragraaf 2 bespreek ik de noties van ‘bepaaldheid’ en ‘onbepaaldheid’ en in paragraaf 3 is het zgn. ‘voornaamwoordelijk bijwoord’ aan de orde. In de afsluitende paragraaf 4 brengen we de twee terminologische kwesties samen in de gedaante van het ‘onbepaald voornaamwoordelijk bijwoord’ uit de titel.

2. Bepaald vs. onbepaald

Uitgangspunt is het semantische onderscheid tussen nominale constituenten met een bepaald lidwoord (*de vrouw/het kind/de vrouwen/de kinderen*) enerzijds, en nominale constituenten met een onbepaald lidwoord in het enkelvoud (*een vrouw/een kind*) of zonder lidwoord in het meervoud (*vrouwen/kinderen*) anderzijds (Smessaert, van Craenenbroeck & Vanden Wyngaerd 2019: 60-61). We spreken in het eerste geval van een bepaalde of ‘definiëte’ nominale constituent – waarbij de toevoerder de aangeduide referent kan identificeren – en in het tweede geval van een onbepaalde of ‘indefiniëte’ nominale constituent – waarbij dat niet geldt. Het onderscheid tussen beide is erg duidelijk in zinnen die beginnen met het zgn. ‘plaatsonderwerp’ *er*. De bepaalde constituenten zijn uitgesloten in (1a), terwijl de onbepaalde perfect normaal klinken in (1b):

- (1) a. **Er loopt de vrouw/het kind over het plein. *Er lopen de vrouwen/de kinderen ...*
 b. *Er loopt een vrouw/een kind over het plein. Er lopen vrouwen/kinderen ...*

Nominale constituenten met een aanwijzend voornaamwoord (*die vrouw/dat kind*) of een bezittelijk voornaamwoord (*mijn vrouw/haar kind*) zijn bepaald, en dus ook uitgesloten in het patroon van (1a).

Een tweede context waarin de ANS (E-ANS §7.2-3) het onderscheid ‘bepaald/onbepaald’ hanteert, is die van de telwoorden. De bepaalde hoofdtelwoorden (getallen en samenstellingen: *tien, vijftwintig*) en bepaalde rangtelwoorden (afgeleid van getallen: *eerste, vierde*) noemen het precieze aantal of ‘rangnummer’. De onbepaalde hoofdtelwoorden (*veel/weinig*) en onbepaalde rangtelwoorden (*middelstellaatstelhoeveelstel/zoveelste*), daarentegen, noemen een niet nader gespecificeerd aantal of rangnummer. Het is overduidelijk dat dit bij de telwoorden gehanteerde onderscheid geen enkele correlatie vertoont met het oorspronkelijke onderscheid: met het bepaald hoofdtelwoord *drie* is *drie vrouwen* een onbepaalde, en *de drie vrouwen* een bepaalde nominale constituent. Om deze terminologische verwarring te vermijden, pleiten we er dan ook voor om het concept ‘(on)bepaaldheid’ te beperken tot het domein van de identificatie. Voor het domein van de kwantificatie stellen we het onderscheid voor tussen ‘absolute telwoorden’ – die precieze informatie geven over hoeveelheid of plaats in de rangorde – en ‘relatieve telwoorden’ – die daar contextafhankelijke informatie over verschaffen (Smessaert, van Craenenbroeck & Vanden Wyngaerd 2019: 77).

Ook in de context van het voornaamwoord hanteert de ANS de notie ‘onbepaald’ niet in het domein van de identificatie, maar wel in dat van de kwantificatie, met name om aan te geven dat het aantal van iets niet nader gespecificeerd wordt (E-ANS § 5.9.1). De zgn. ‘collectiverende onbepaalde voornaamwoorden’ *iedereen/alles* (E-ANS § 5.9.2.1) leveren een bepaalde nominale constituent op, terwijl de zgn. ‘niet-collectiverende onbepaalde voornaamwoorden’ *(n)iemand/(n)iets/enkele* (E-ANS § 5.9.3.1) een onbepaalde nominale constituent vormen (E-ANS tabel § 14.3.1.5). Bemerkt trouwens dat de ANS de zgn. ‘onbepaalde voornaamwoorden’ niet definieert in contrast tot ‘bepaalde voornaamwoorden’. Ook hier pleiten we voor terminologische vereenvoudiging: in lijn met Vandeweghe (2009: 192-5) en Broekhuis (2013: 293) halen we inspiratie bij de logica, en spreken we van ‘kwantificatiele voornaamwoorden’ (Smessaert, van Craenenbroeck & Vanden Wyngaerd 2019: 69), met een ‘universeel’ subtype (*iedereen/alles*) en een ‘existentieel’ subtype (*iemand/iets*).

Binnen de categorie van de bijwoorden van plaats en tijd, tot slot, zijn er een aantal vormen die een verwijzend gedrag vertonen dat heel erg vergelijkbaar is met dat van de voornaamwoorden (E-ANS § 8.3.3). Op het vlak van identificatie betreft het de vragende vormen *wanneer/waar* en de aanwijzende vormen *dan/toen/nulhier/daar/ginder*. Op vlak van kwantificatie, daarentegen, hanteert de ANS – naar analogie met de onbepaalde voornaamwoorden – de term ‘onbepaald bijwoord’ voor de vormen *(n)ergens/overal* en *(n)ooit/altijd*. Omdat er ook hier geen sprake is van een tegenhanger ‘bepaald bijwoord’, pleiten we voor de termen ‘universeel en existentieel kwantificerend bijwoord’ (Smessaert, van Craenenbroeck & Vanden Wyngaerd 2019: 79/81).

3. Voornaamwoordelijk bijwoord

Combinaties van een voorzetsel en een erop volgend onzijdig voornaamwoord, namelijk *het/dit/dat* of *wat*, zoals in (2a) zijn op zijn minst problematisch, zo niet uitgesloten. Doorgaans treedt er in dat geval een omzettingsoperatie op, die vormen van het type *er/hier/daar/waar(...)*aan oplevert, ofwel in ongesplitste — aan elkaar geschreven — variant in (2b), ofwel in gesplitste variant in (2c):

- (2) a. **Ik denk nog altijd aan het/dit/dat. *Aan wat denk je nog altijd?*
 b. *Ik denk nog altijd eraan/hieraan/daaraan. Waaraan denk je nog altijd?*
 c. *Ik denk er/hier/daar nog altijd aan. Waar denk je nog altijd aan?*

Hoewel de elementen *er/hier/daar/waar* op zich de bijwoordelijke semantiek van plaatsaanduiding hebben, is er bij hun gebruik in (2b-c) helemaal geen sprake van het idee van plaats. We gebruiken ze hier immers – net zoals de gewone voornaamwoorden in (2a) – om naar dingen te verwijzen. Deze discrepantie tussen vorm en betekenis is net de aanleiding voor de term ‘voornaamwoordelijk bijwoord’, die zou moeten uitdrukken dat de vorm eruitziet als een bijwoord, maar de waarde heeft van een voor-

naamwoord. De term verwijst echter doorgaans niet naar de vormen *er/hier/daar/waar* op zichzelf, maar eerder naar de volledige combinatie met het voor-/achterzetsel, dus *eraan/hieraan/daaraan/waaraan* (ANS § 8.7.1.1).

Deze naamgeving is hoogst ongelukkig. Ten eerste beschouwen we het linkerdeel *er/hier/daar/waar* niet als een bijwoord, maar als een speciaal type voornaamwoord, met name ‘een R-pronomen’ – een echt pronomen met als formele bijzonderheid dat het de slotklank /r/ bevat. We onderscheiden een persoonlijk (*er*), aanwijzend (*hier/daar*) en een vragend (*waar*) R-pronomen (Smessaert, van Craenenbroeck & Vanden Wyngaerd 2019: 71-2). Ten tweede, en wellicht nog crucialer, beschouwen we ook de combinaties *eraan/hieraan/daaraan/waaraan* niet als bijwoorden. We beschouwen ze zelfs niet als woorden (morfologische entiteiten) die tot een bepaalde woordsoort zouden moeten behoren, maar wel als constituenten of woordgroepen (dus syntactische entiteiten). Het feit dat ze in de spelling in (2b) aaneengeschreven worden, suggereert ten onrechte dat het hier om woorden gaat. Dat ze heel vaak de tendens vertonen om gesplitst voor te komen – zoals in (2c) – ondermijnt hun statuut als woord(soort) fundamenteel. In werkelijkheid betreft het hier ‘voorzetselconstituenten’ (PP’s), dus combinaties van twee woorden, met name een voornaamwoord en een achterzetsel. Om recht te doen aan de bijzondere vorm van het voornaamwoord – namelijk die van R-pronomen – pleiten we voor vormen zoals *er/hier/daar/waar(...)*aan voor de term ‘R-PP’ (Smessaert, van Craenenbroeck & Vanden Wyngaerd 2019: 79-80).

4. Besluit: het onbepaald voornaamwoordelijk bijwoord

De twee terminologische kwesties uit paragrafen 2 en 3 komen samen in de gedaante van ‘het onbepaald voornaamwoordelijk bijwoord’ uit de titel (ANS § 8.7.1.3).

- (3) a. *Ik denk nog altijd aan iets/niets/alles.*
 b. *Ik denk nog altijd ergens/nergens/overal aan.*

De voornaamwoorden *iets/niets/alles* in (3a) noemen we niet langer ‘onbepaald’, maar wel ‘kwantificatieel’. De vormen *ergens/nergens/overal* in (3b) verwijzen niet naar een plaats, maar wel naar een zaak. We kunnen hier bijgevolg spreken van ‘kwantificatiele R-pronomen’, met als subtypes ‘universeel-kwantificatieel’ (*overal/nergens*) en ‘existentieel-kwantificatieel’ (*ergens*). Bij de uiteindelijke combinatie van zo’n kwantificatieel R-pronomen met het voor-/achterzetsel *aan* in (3b) pleiten we dus voor de vervanging van de meervoudig ongewenste klassieke term ‘onbepaald voornaamwoordelijk bijwoord’ door de term ‘kwantificatiele R-PP’ (Smessaert, van Craenenbroeck & Vanden Wyngaerd 2019: 71-2/79-80). Bemerkt dat – in tegenstelling tot de persoonlijke, aanwijzende en vragende voornaamwoorden in (2a) – het ‘gewone’ PP patroon bij de kwantificatiele voornaamwoorden in (3a) perfect gram-

maticaal is. De pronominalisering tot R-PP in (3b) is met andere woorden niet verplicht. Bovendien worden dergelijke kwantificatorische R-PP's nooit aan elkaar geschreven, wat hun constituentstatuut als PP bevestigt.

Referenties

- Broekhuis, H. (2013). *Syntax of Dutch. Adpositions and Adpositional Phrases*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Broekhuis, H. & M. den Dikken (2012). *Syntax of Dutch. Nouns and Noun Phrases. Volume 2*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Haeseryn, W., K. Romijn, G. Geerts, J. de Rooij & M.C. van den Toorn (1997). *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Groningen/Deurne: Martinus Nijhoff uitgever/Wolters Plantyn.
- Smessaert, H., J. van Craenenbroeck & G. Vanden Wyngaerd (2019). *Morfologie en syntaxis*. Leuven: Acco.
- Vandeweghe, W. (2009). *Grammatica van de Nederlandse zin*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.